

ЗНИКЛІ В ІМЛІ ЧАСУ (У КОЛІ ДРУЗІВ ГНАТА ХОТКЕВИЧА)

Колись - майже 80 років тому - Гнат Хоткевич написав свою автобіографію, передслів'я до багатотомного видання своїх творів. Написав жартома, в стилі свого героя - оповідача дитячих казок Дідка Гната Хоткевича, мовою селянина з вусами, Ідо сидить на призьбі та палить люльку, всміхається та розважає аудиторію веселими приповідками...

"Родився у Харкові, жив у Харкові, і здається. + у Харкові..." - писав Хоткевич. За кількістю талантів, якими наділяє людину природа, Гнат Хоткевич був схожий до титанів Відродження: інженер, музикант, письменник, художник, історик, етнограф, педагог, громадський діяч. Над, усе любив своє місто, повертався до нього завжди, куди б доля не закинула - до Західної України, чи Петербурга, Катеринослава чи Германії. Увесь складений з протирічч: герой революційних подій 1905 року - і безпартійний, здібний інженер-винахідник - майже не працював за фахом, був чудовим письменником, музикою - а всі вважали його за дилетанта...

Передбачав багато чого. Навіть свою смерть. "...Мені жити 60 літ..." - завважив за десять років до смерті. Звідки знав? Трьох місяців не дожив до того дня, коли б виповнилося 61.8 жовтня 1938 року був розстріляний в харківському лісопарку.

Мабуть, передбачав, що колись хтось буде пильно придивлятися до його життя, вивчати твори, вцілілі папери... Декілька років тому, почавши роботу над збиранням бібліографії про Хоткевича, я написала для себе перелік запитань, на які маю знайти відповіді. А він в своєму 1928 році ніби знав про це, і відповів - в своїй автобіографії. Геть на всі мої запитання відповів, додавши ще великий список прізвищ - коло свідомого українства, людей, що разом робили історію нашого народу. Серед них - імена Лесі Українки, Б. Грінченка, М. Заньковецької, Леся Курбаса...

"З усіма цими людьми був у якихось стосунках, щось разом переживалося, а тепер усі ці імена поховані в братській могилі моєї мам. яти... Чи воззове їх колись до воскресіння на папері труба, якого небудь архангела РУХ у... ?

Мені завжди казалось, що саме до мене промовляв Хоткевич. То ж, нехай оживуть ці постаті, зниклі в імлі часу. Хоча б на цих сторінках. Ця розвідка є логічним продовженням бібліографічного покажчика про Гната Хоткевича, вона зроблена за матеріалами унікальної картотеки "Хронологія життя і творчості Г.М. Хоткевича", яка зберігається в Харківській міській музично-театральній бібліотеці ім. К. Станіславського.

"Душа - се конвалія ніжна..."
Гнат Хоткевич і родина Алчевських:

Реконструкція однієї дружби
"...А імена все плывуть і плывуть у пам'яті...
Христина Данилівна, Христина Олексіївна,
Олексій Кирилович Алчевські,
Іван Алчевський (співак),
Григорій Алчевський (композитор)..."
Гнат Хоткевич. З автобіографії,
Імена Алчевських відкривають список
харківських; добрих знайомих Гната Хоткевича.
Шена з родини яка стала взірцем відданності і
любви до свого свого ідола міста...
х з> споріднив, дав нахнення...
Вони повинні були зустрітись! Бо ж Бог створив...
і х заради тієї ж самої справи - просвіти народу.
Вони повинні були зустрітись, хоча и жили
в різних містах багата кучка родина Алчевських та "КУ^рська дитина" Гнат Хоткевич.
Молода ДРУжина купця й банкіра Олексія
Кщжловича Алчевського Христина Данилівна
впроваджувала в життя ідеї книги Чернишевського "Що робити", організуючи швейну майстерню для жінок на Катеринославській, пізніше -
недільну школу для жінок, що не вміли читати,
Далось взнаки дитинство, коли батько забороняв
дочці навчатися письму і читанню, вважаючи,
що матері сімейства освіта не потрібна. Свої перші
уроки Христя Журавльова отримала по-під
дверима учбової кімнати своїх братів. Саме тому
для навчання своїх дітей не жаліла нічого: сини
Григорій, Дмитро, Микола і Іван одержали
спершу гімназичну, потім університетську та
консерваторську освіту, відвідували школу
малювання Раєвської, де викладали визначні
люди міста - художник Василівський, архі-
тектори Бекетов, Шторх. Всі діти Алчевських
захоплювалися музикою, грали на різних музич-
них інструментах. Григорій - на роялі (згодом
він став композитором і вокальним педагогом),
Дмитро - на віолончелі та гітарі, Христя та Іван
б співали вже знавш в співаком Іван
любив співати «наштаки», з сестрою Христею:
«... вона, з низьким контраalto, виконувала чоловічі
... парти, а Іван, з тенором - жіночі...»
«ТГ»

романс Душа

Мені завжди казалось, що саме до мене композитором Григорієм Алчевським на вірші сестри Христини, а співав його тенор Іван Алчевський - 4^е був Улюблений романс їхньої матері - Христини Данилівни...

Гнат Хоткевич в цей час навчався в реальному училищі (за казенний кошт, бо родина була бідною). Пробував перекладати Гоголя, навчався на скрипці. Надзвичайно здібний до наук, музики, Хоткевич не мав можливості навчатися

У найліпших вчителів. Але завжди вивав всі нагоди, які давала йому доля. Грі

бандурі, відомим знавцем якої Хоткевич став згодом, юнак навчився від сліпого бандуриста дядька Павла з Деркачів.

Саме в Деркачах почалася просвітницька діяльність майбутнього письменника і педагога. Десятирічний Гнат Хоткевич весь учбовий рік збирав гроші від шкільних сніданків, купував зошити та навчав читання і письму своїх деркачівських друзів (серед них був і майбутній герой "Потьомкіна" Опанас Матюшенко!), словом, робив ту ж саму справу, що й Христина Данилівна в своїй школі для дорослих жінок-анальфбеток.

З 1895 року Гнат Хоткевич почав виступати з бандурою. Мабуть, і познайомився з Іваном Алчевським на якомусь з благодійних вечорів, або в школі Раєвської, яку обидва відвідували. Платоніда Володимирівна, дружина Хоткевича, згадувала:

"Був він дуже близький до родини Алчевських, дружив з братом. Христі... Разом з дружиною Алчевського, Христиною Данилівною, провадив громадську роботу, влаштовував концерти, літературні вечори на користь школи сліпих, глухонімих та калічних дітей, яких Христя опікувала. Серед учнів школи була дівчина Наташа Тарусіна, короткозора, горбатенька, користувалася вона загальною увагою і любов'ю. Часто бувала в домі Алчевських. Постійним гостем була в домі Хоткевичів, піклувалася про його дітей. Хоткевича вона боготворила. Коли він переховувався від жандармів в архіві Харківського університету, носила йому їсти, забезпечувала всім необхідним, була зв'язком, з друзями" (Хоткевич Г. Слідом за пам'яттю. - К., 1993. - С.30.).

Можливо, що Гнат Хоткевич познайомився з Олексієм Кириловичем Алчевським особисто в 1898 році. Йому потрібні були гроші для щойно заснованого студентського видавництва "Всі Гуртом", яке мало ціль просвіти народу шляхом друку дешевих книжок. Молодий видавець звернувся по допомогу до членів старої харківської "Громади", яка на той час вже не існувала. О.К. Алчевський же частенько допомагав в таких справах свідомому українству.

День 6 лютого 1899 року став для історії громадського руху в Харкові пам'ятним: святкували І.П. Котляревського. Зібрались свідомі українці: Сфіменки, Алчевські.

Михайло Старицький з трупою виконали уривки з лисенкової "Наталки-Полтавки", велика українська актриса Марія Костянтинівна Заньковецька вийшла в ролі Алегорії Слави Україні. В концерті брали участь двоє юнаків: студент університету Іван Алчевський та студент технологічного інституту, бандурист з вусами Гнат Хоткевич, вже всім з хістї відомий як Гнат Галайда.

В ці дні з Харкові було організовано РУП (революційну українську партію), головою якої став засновник українського націоналізму і Гнатів товариш Мжюхха Міхновський. Разом з Міхновським ТРУЧРТ Хотчезич до Алчевських, до й г.озншйожжвсв а 19-річною Христєю, ученицею МаттАшмі гиошдл- В своїх "Авто-

біографічних увагах" письменниця Христина Олексіїва Алчевська згадувала:

"Вплинуло на мене знайомство з творами Ольги Кобилянської, що їх приніс до нас в родину небіжчик Микола Міхновський, з ними разом навчав мене непомітно (в балачках) рідної мови поет Микола Кіндратович Вороний, що часто в Харкові приходив 1900 року до нас в гості. Тоді ж бував у нас Г.М. Хоткевич" (Алчевська Х. Твори. - К., 1990. - С.435).

В листі до О. Кобилянської з Ялти в 1903 році Христя писала: *"Українській тенденції я завжди мала, але ж вживати нашу мову в суспільстві почала лише за три роки, коли з'явилася для мене нагода зустрітись із нашими харківськими патріотами - шановними дд. Хоткевичем і М.П. Міхновським. Вони вперше ознайомили мене з сучасною літературою..."* (Алчевська Х. Твори. - К., 1990. - С.443).

1901 рік все змінив в житті родини Алчевських. Економічна криза та крах банку принудили О.К. Алчевського піти з життя. Майно родини було описане, Христина Данилівна змушена була віддати навіть сквер, де був перший пам'ятник Шевченкові, на відкуп кредиторам. Іван Алчевський, який скінчив на цей час університет, прийняв поворотне рішення в своєму житті: пройшовши прослуховування, вже 1 жовтня 1901 року він став солістом Марійської опери.

Цей рік для Гната Хоткевича теж поворотний. Це був рік надій на нормальне забезпечене життя. Він закінчив технологічний інститут, одружився з своєю одноліткою, піаністкою Катериною Василівною Рубанович. Марні надії! Спокій і тихе подружнє життя могли бути в кого завгодно - тільки не в молодого бандуриста та письменника Гната Хоткевича!

Всі роки (до 1905 року) життя його було наповнене доверху. Він реалізовував свої ідеї, "Всюди було повно отого Хоткевича", - напише письменник через багато років. Все було вперше, Перший в Україні робітничий театр (в паровозному депо), потім в Народному Домі, який було вибудовано на кошти Алчевських та інші жертви, перший виступ бандуристів і лірників на XII Археологічному з'їзді в Харкові. Безліч концертів, в яких приймав участь як бандурист. А ще ж письменницька робота, статті для львівського "Літературно-наукового вісника", де головував тоді Іван Франко... Перша книжка хоткевичевих поезій в прозі, надрукована задля епатажу зеленими літерами, визвала цілу хвилю незадоволення, обурення на новий, модерністський напрямок в літературі: Майбутній академік С.Єфремов написав концептуальну статтю, де О. Кобилянська, М. Вороний та Г. Хоткевич були названі літературною сектою, "жертвами нової краси", грубого статевого почуття і нереальних фантазій. Хоткевич був дуже ображений, і не забував цієї образи до кінця життя, бо не числив себе ані модерністом, ані символістом, і взагалі вважав себе письменником поза течіями, діячем поза партіями. Більше ж за все молоді харків'яни

образилися за Ольгу Кобилянську, яку обожнювали, яка була тоді їхнім кумиром. Про цей час Христя Алчевська згадувала: "...цього року (1902), вдвох з Гнатом збирали підписи" на кореспондентських картках і листах на захист Ольги Кобилянської... Адвокат Міхновський в Харкові підмовляв усіх слати їй вирази співчуття з приводу сього..." (Алчевська Х. Твори. - К., 1990. - С.503). Невдовзі Христя Алчевська і Ольга Кобилянська стали подругами на все життя.

26 лютого 1903 року, Хоткевич умовив Христю заслати до "Літературно-наукового вісника" свої перші літературні твори. Невідомо, які твори одержала редакція ЛНВ, бо ж їх не залишилося, аж ось Христин лист... "Молода українка-патріотка, що бажала би виступити на шлях української літературної праці, звертається з проханням надрукувати одну з перших несміливих поезій..." (Алчевська Х. Твори. - К., 1990. - С.440-441). Дуже соромлячись свого вчинку, бажаючи зберегти інкогніто не тільки від знайомих, а, навіть, і від сім'ї, вона просить надіслати відповідь на адресу... Гната Хоткевича. Цей цікавий лист підписаний псевдонімом "Христя Христинич". Цікаво, що лист починається із ще одного не названого "псевдоніму" - "Молода українка-патріотка...", цікаве саме його походження. В 1859 році Христина Данилівна Алчевська написала відкритого листа Герцену до його "Колокола" і підписалася "Українка". То ж, "Молода українка" звучить, як наслідування псевдоніму матері.

Ця історія мала своє продовження. В 1905 році в артистичному збірнику "За красою", присвяченому Ользі Кобилянській (пригадуєте статтю С Єфремова "В пошуках нової краси?!) Гнат Хоткевич видрукує вірш "Дівчині-українці". Там немає ані присвят, ані ініціалів, і ніхто не пов'язує цей вірш з харківською подругою Ольги Кобилянської. Якби ж не той псевдонім! То було скромне привітання Христі Алчевській від Гната Хоткевича з-за кордону, де він несподівано для себе опинився у 1905-му.

В "Літературно-науковому віснику", куди Христя заслала свої твори, працювали на той час Іван Франко і Михайло Павлик. Письменники стали Христиними друзями на все життя (вона з ними зустрічалася під час своїх подорожей), та хрещеними батьками і суворими рецензентами її творів.

31 серпня 1903 року всіх свідомих українців чекало велике свято - відслонення пам'ятника Котляревському в Полтаві. Тут зібрався весь український Парнас. Старицькі, Кропивницький, Лисенко, Коваленки, Чикаленко, Самійленко, обидві Алчевські, Хоткевич, Васильківський, Самокиш, Сластіон... Для переліку лише імен потрібно кілька сторінок!

Більшість з присутніх на цьому святі, в основному молодь, були членами якихось політичних угруповань, і для них це свято було святом національної ідеї. Старше покоління було доволі консервативне і стояло на позиціях народництва, вдовольняючись просвітою народу.

Гнат Хоткевич завжди заперечував свою належність до будь-якої партії, хоча й був бунтівником по натурі. Весь 1903 рік поліція не давала йому життя. Після студентських заворушень 1899-1900 років та ХП археологічного з'їзду, де бандурист Хоткевич виконав свою крамольну "Думу про князя Смоленського" (який розігнав голодуючих селян), - молодого інженера переслідували обшуками. В нього як раз народився перший син - Євген. Про обізнаність у хоткевичевих справах самої Христі і навіть її подруги Ольги Кобилянської свідчить лист Х. Алчевської до О. Кобилянської. 2 лютого 1903 року Христя Алчевська писала їй: "В Хоткевича був трус..." (Алчевська Х. Твори. - К. 1990. - С.446). Він переїздив з квартири на квартиру, і, мабуть і гадки не мав, що майже все життя не матиме ані спокою, ані даху над головою (лише в 1928 році на гроші, зароблені від видання першого і останнього зібрання творів, маючи 50 років і цілу купу дітей, спромігся купити будинок в Високому, але це був лише дах... Ні щастя, ні спокою він не приніс).

Наступав 1905 рік. 9 січня Христя Алчевська була в Петербурзі - біля самого початку бурі, яка охопить всю імперію. "Петербург в траурі по павишм без оружя, без сопровитвления, без повода", - напише вона в листі від 11 січня,

Невідомо, чи була Христя членом РУПу, чи ще якої-сь партії Проте, на замовлення одного з найактивніших членів і організаторів його, Дмитра Антоновича (якого всі називали Мухом, потім він від'їде з України і там, на еміграції, напише книгу "300 років українського театру"), Христя написала робітничий марш "Гей, на бій!", який було відіслано до київської газети "Боротьба". Музику для цього маршу, як ідо ліричних її віршів, написав брат, Григорій Алчевський. Влітку 1905 року Христя мусила виїхати в село, а в її кімнаті переховувався "список всієї професури Харкова, що належала до нелегального Академсоюзу, та револьвер з патронами" (Алчевська Х. Твори. - К., 1990. - С.419). Де поділася та сором'язлива дівчина, що не наважувалася свої вірші підписати власним ім'ям?!

Для Хоткевича 1905 рік - зіркова година. Його бачили на барикадах в місті, він керував стачкою в Люботині, очолив Центральний оргкомітет Харківсько-Миколаївської залізниці. Гнатів друг, деркачівський "учень" Опанас Матюшенко та сокурсник і учасник хоткевичевого студентського самодіяльного театру М. Коваленко - очолили повстання на панцернику "Потьомкін". Після провалу повстання Коваленко залишився за кордоном і був домашнім вчителем сина Максима Горького в Італії, Матюшенко повернувся до Одеси і був страчений.

Упродовж 1905 року Христя Алчевська вела альбом "З історії суспільства на Русі". Серед брошур та газетних вирізок, дбайливо зібраних нею для пам'яті, є одна, підписана Алчевськими, - телеграма харківських діячів урядові Вітте з вимогами "уравнення нас с другими народами России в естественном праве говорить, печатать"

татъ й издавать на родном языке ;": ос отмене
исключительного закона 1876 года". Тут треба
не

зробити невеликий екскурс в історію. Христина
Журавльова, майбутня просвітителька Христина
Алчевська, українською не говорила, хоча й наро-
далася в сім'ї "истого малоросса черниговской
губернии". Увійшовши в сім'ю молодого під-
Мені

приємця Олексія Алчевського, маючи українсь-
Яремна,
ких друзів, Христина Данилівна завжди підкрес-
знахо-

лювала свою повагу до української мови і право
простих людей навчатися на своїй рідній мові,
влаштовувала українські вечори, навіть дітей
вдягала в українські костюми та народні свята.
примірник

В її жіночій недільній школі були українські і
датою:

російські класи. Вона навіть запросила до них
відомого українського письменника і знавця мови
цензор.

Бориса Грінченка, який став улюбленим вчителем
малої Христі. Вона чула українську мову, але
розмовляла тільки російською. Після валуєвсь-
драми

кого закону про українську мову Христина Дани-
-

лівна Алчевська не могла більше вести викла-
дання в недільній школі українською мовою.
Стоять на своєму значило втратити можливість
свою

втілення жіночої просвіти взагалі. Вибір Христи-
в

ни Данилівни був на користь російської мови, бо
дуже
тільки так школа могла вціліти. Це стало основою
Ольга

розладу між нею і Грінченком, який невдовзі
листі

покинув школу. Христя-молодша ж листувалася
з родиною Грінченків досить довго, і була подру-
до

гою грінченкової доньки.

чекало

Мабуть, з ласки Хоткевича в 1905 році
знов

Христя перекладає і друкує твори колишнього
Росії

слюсаря Харківського паровозного заводу,
етногра-

хоткевичевого друга А.Шабленка. Ці твори високо
в

оцінив М. Горький.

не

Влітку 1905 року Хоткевич був звинувачений
"Южный

в підготовці збройного повстання і викраденні з
військового сховища ст. Знам'янка двох куле-
ансамблю

метів. "Всюди було повно отого Хоткевича!".

Переховувався в художника С. Васильківсь-

про організацію виступів сліпих бандуристів в
Галичині. Відомо тільки, що 22 серпня вони ще

зустрілися. В листі Ольги Кобилянської від цієї дати
зазначено Хоткевичеву адресу.

"...як матуся Ваша почуває себе в горах?
Недавно, себто в неділю, давав д.Хоткевич
концерт в однім большім селі на Буковині.

все здається, що він, може, і до Вас, до

заїде, скоро лише був знав, що ви там

дитесь. Його адреса: село Криворівня. Пошта
Ясенів Гірний ".

Мабуть, такі вони зустрілись. Бо ж звідки тоді
в харківській книгозбірні з'явився

"Лихоліття" з дарчим написом від автора та

ЗО вересня 1906 року? В цей екземпляр рукою
Хоткевича дописані репліки, що їх випустив

Хоткевичів доробок цього часу був крім "Лихо-
ліття", ще декілька драматичних переробок,
драматичні малюнки "На залізниці", "Вони",

з гуцульського життя, повість про відступництво

"Авірон" та спогади про Опанаса Матюшенка.

1907 рік знову зведе Гната Хоткевича та
Христю Алчевську. Цього року вона видала

першу книжку "Туга за сонцем". І Хоткевич

своїй Галичині-далечині вмістить в "ЛНВ"

цікаву критичну студію про її твір, про що

Кобилянська і сповістить Христю в своєму

від 30 липня.

В 1912 році Гнат Хоткевич повернувся

Києва та Харкова. Героя 1905 року

ув'язнення. Вийшовши з тюрми, Хоткевич

заходився втілювати свою мрію - показати в

свій гуцульський театр, зробити низку

фічних концертів. Це таке видовище, якого ані

Санкт-Петербурзі, ані в Харкові ніхто ніколи

бачив. 20 березня 1914 року в газеті

край" М. Сумцов і Х.Д. Алчевська вмістили
статтю про концерти гуцульського

Гната Хоткевича в громадській книгозбірні.

"...Відспівано було чотири колядки

прекрасного

кого, згодом виїхав на Волинь до Косачів, які своїми підпільними, соціал-демократичними шляхами переправили молодого комунара з родиною після до Львова. На довгі шість років дали притулок Харкові чужинцеві Гуцульщина та Іван Франко, який взяв "...Рівний, Хокевича під свою літературну опіку, назвав тенор".,- "талановитим беллетристом". В них встановилися друзі теплі батьківсько-синівські стосунки, від чого свої далеко не всі були в захваті. Михайло Грушевський, будучи в розладі з Франком, зазначав в товариство своєму щоденнику: Хоткевич "досить мало мені сподобався" (Грушевський М. З щоденника// гуцулів Київська старина. - 1995. - №1. -С.15.). велике

В 1906 році Хоткевич мав одержати першу звістку з батьківщини: на лікування в Яремчу разом з мамою Христіною Данилівною приїхала Христя Алчевська Хоткевич влітку з дружиною і трьома дітьми мешкав в Криворівні, мав концерти в Вишніці та Чернівцях (грав на скрипці і бандурі, дружина на фортепіано). Не збереглося ніяких

І письмових свідчень про цю зустріч. Хоча Христя

Алчевська з okazji повинна була б привезти листи І від Миколи Сумцова, з яким Хоткевич домовлявся

внутрішнього змісту... ось де таємниче зерно народного духу..." В листопаді того ж року

Алчевський, який повернувся з-за кордону

початку Першої світової війни, провів в

цілу низку триумфальних спектаклів.

звучний, сильний, справжній героїчний

писала харківська газета "Утро". Напевно,

зустрічалися в ті дні, і Іван розповідав про

гастролі в Ковент Гарден, у Франції, у

театрі, про петербурзьке українське

"Кобзар", яке очолював. Мабуть, за допомогою цього товариства, Хоткевич возив своїх

до Санкт-Петербурга, де вони зробили

враження на вибагливу петербурзьку публіку.

Іван Алчевський помер в Баку в 1917 році і був перевезений та похований на міському кладовищі. Із смертю його Христіна Данилівна залишилася без засобів де існування. Пореволуційні роки принесли в місто голод і смерть. Всі Алчевські працювали, заробляли на життя - педагогічною та

адвокатською роботою. Христіна Данилівна

хворіла, і через нестачу їжі і тепла так само, як і

більшість харків'ян. Померла вона в 1920 році. Того

ж року загинув в Криму Дмитро Алчевський.

1922 рік. В квітні відбувся вечір пам'яті Івана Алчевського. Його організувала група молодих аматорів "Молода філармонія" (І. Дунаєвський, П. Луценко, Н. Ландесман, І. Шиллінгер - викладачі консерваторії). В вечорі взяли участь Христя і Дмитро, який в той час працював адвокатом. Можливо, на ньому був присутній і Гнат Хоткевич. Саме цей рік був його творчим злетом: він організував художньо-вокальний квартет, вів самодіяльні хори, викладав в консерваторії (клас бандури), надрукував більшість своїх пісень і романсів, які виконувалися в перших програмах харківського радіо, працював над музикою для театрів, бачив постановки своїх п'єс, вийшли перші томи зібрання його творів, був куплений будинок в Високому.

Це були його лебедині пісні. Бо вже 1930 рік приніс справу СВУ. Судили академіків, вчених. На лаві суду опинився колишній опонент Хоткевича С Єфремов, подруга Христі Алчевської Л. Старицька-Черняхівська. Хоткевича і Алчевську теж викликали. Відпустили, бо не тяг ли вони на взірць "ворогів народу". 20 квітня 1930 року газети повідомили, що суд завершився вироком: четверо засуджено до 10 років таборів (тепер ми знаємо, що це був смертний вирок, інші - до ув'язнення від 2 до 8 років, або висланная за межі

України). Л. Старицька-Черняхівська у вірші, який написала в камері Харківської тюрми, згадала про букетик конвалій, який їй передали з волі. "Душа - се конвалія ніжна..." Чи не Христин то був знак - вірності і дружби? Христя померла невдовзі, вже 27 листопада 1931 року, її подруга Людя (Старицька-Черняхівська) - переживши роки тюрми і новий арешт, - в 1941 році, в вагоні із іншими діячами-українцями, яких вивозили з Харкова перед німецьким наступом.

Неблагонадійний Хоткевич був звільнений з усіх посад, лишився без роботи, без засобів для життя і утримання великої родини. Через сім років його спіткала доля багатьох діячів його кола, Хоткевич був страчений 8 жовтня 1938 року, Доля порівняла їх навіть в смерті. Десь під Комсомольським парком розтросчений сімейний склеп родини Алчевських. Пам'ятники і могили перенесені на 13-те кладовище, але це вже тільки каміння... Могилу Гната Хоткевича знайдено завдяки пошукам польських поховань в Харкові. Проростає він до нас деревом чи квіткою в Лісопарку. Та лишилися Хоткевичеві пісні, книги, Христині вірші...

"Душа - се конвалія ніжна...". То нехай їхні душі в нашій пам'яті будуть поруч, як поруч були ці дивні люди - Хоткевич і Алчевські...